

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Президент асоціації ректорів педагогічних університетів Європи, головний редактор часопису (м. Київ)

Ключові слова: людина, духовна криза, освіта, культура, цивілізація.

Аналізується духовний стан сучасної цивілізації, який автор визнає як «кризовий»; людина кризи знаходиться в зоні відчуження, яке охоплює її свідомість, почуття і волю, приводить до апатії, зниження активності, зрештою – до небажання жити, нерідко до суїциду. Виявляючи причини такої кризи, обґрунтовується роль освіти в її мінімізації, а з часом – подоланні. Поєднуючи зусилля з іншими формами духовно-практичного освоєння світу, освіта відкриває для особистості новий сенс життя, його провідні смисли, налаштовує на позитивне сприйняття дійсності, повертає людину до життя як його активного суб'єкта.

УДК 101:316.42:37

ОСВІТА ЯК ЧИННИК ПОДОЛАННЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

© Андрущенко В., 2018

Мабуть, тільки невіглас схильний не помітити глибоку духовну кризу сучасної цивілізації – кризу релігії і моралі, науки і культури, філософії й освіти, інших форм духовно-практичного освоєння світу. А проте вона існує. І не тільки в Україні. Криза захопила (й охоплює) весь світ. Здається, що людство розгубилось перед реальністю, втратило орієнтири, довіру до вічних загальнолюдських цінностей, довіру до людей, а відтак – довіру до себе, до своєї здатності змінити світ (або щось у власному житті) на краще. Криза настала не вчора. За моїми дослідженнями, вона – постійний супутник цивілізації. Однак з такою силою й загрозливістю для людства постала десь із кінця ХІХ – початку ХХ століття, з часів марксизму і Ніцше. Претензії марксизму на руйнацію старого й побудову нового світу, апеляція до пролетаріату як гегемона майбутньої революції й носія нових духовних цінностей та повідомлення Ніцше про «смерть Бога», є найбільш виразними свідченням духовної кризи цивілізації. Охопивши собою півтора століття, вона поступово перекочувала в століття ХХІ, яке до того ж (під впливом глобалізації, інформаційної революції) та

в ситуації соціальної турбулентності її поглибило й загострило.

Як не дивно, але обставини склались саме так, що в епіцентрі цієї кризи опинилась Україна. Споконвіків встаючи на захист Європи від кочової стихії й утверджуючись як своєрідна «брама Європи», Україна й сьогодні стоїть на межі двох світів – європейського (людського й цивілізаційно упорядкованого) й азійського-російського (нетерпимого й агресивного). Відшукати причини цієї кризи й забезпечити гідний вихід з неї поза всяк сумнівом є одним з найбільш вагомих завдань філософського стибу. Спробую доторкнутись до його осмислення та розв'язання з позицій власного теоретичного і практичного досвіду.

В різні історичні періоди людство завжди переживало малі і великі, короткоплинні й затяжні цивілізаційні кризи. Як правило, вони виникали на межі історичних епох, зміни способів життя, розгортались як злам цінностей, завершувались переходом до нової системи світоглядних пріоритетів, що знаменувала собою прихід нової епохи. Однак тяглість життя залишалась незмінною. Світ упевнено стояв на трьох фундаментальних історично сформованих опорах – визначених в історичному просторі й часі інститутах (феноменах) власності, влади й можливостях самореалізації особистості. Збалансованість цих феноменів створювала ситуацію стабільності й розвитку; їх розбалансованість – спричиняла незадоволення, зіткнення, кризи та революції.

XX століття змінило ситуацію докорінно. В основі цієї зміни – руйнація усталених опор цивілізації, яку започаткував марксизм. Процеси, здійснювані його провідниками – а) ліквідація приватної власності; б) революція та встановлення диктатури пролетаріату; в) цілковите підпорядкування особисті «справі побудови комунізму» – втягнули в себе більш як третину облудненого (оманеного) рожевими перспективами населення планети й одночасно викликало збурення іншої частини людей, які не вірили в ці прожекти, сумнівались у них і бажали жити за традиційно цивілізаційними мірками.

З іншого боку, по головних опорах усталеного цивілізаційного порядку «вдарив» Ніцше, за думкою якого, змінити світ на краще може лише людина («надлюдина») з її непереборною «жадобою до життя» і сильною волею («воля до влади», «смерть бога», «постійне повернення»). Дещо пізніше, вільно чи не вільно до кризи «підштовхнули» людство такі видатні мислителі, як Френсіс Фукуяма («кінець історії») [7] та Самюел Хантінгтон («зіткнення цивілізацій») [8]. Я не знімаю з порядку денного й поширений фразеологізм (і релігійну легенду) про «кінець світу», що означає реальну чи уявну загрозу абсолютного чи часткового припинення існування *цивілізації, людства*, існування планети *Земля, Всесвіту* тощо (у вузькому сенсі – знищення всього *живого*). На тлі світових процесів, що розгортались, утягуючи людей у локальні та континентальні (міжконтинентальні, світові) кризи, революції та війни, створюючи й відтворюючи глобальні загрози – енергетичну, військову (ядерну), екологічну, продовольчу, інформаційну тощо, а в наш час – формування ситуації «соціальної турбулентності» (гібридні війни, міжнародний тероризм, глобальне потепління, екологічні та інформаційні загрози і таке ін.), теоретичні (концептуальні) побудови та практичні не прогнозовані зміни не могли не привести людство до глобальної духовної кризи, яка цілком, можливо, може завершитись «кінцем світу», руйнацією й смертю цивілізації.

Означені світові процеси переломлюються й в Україні, спричиняючи кризу духу як серйозну загрозу її цивілізаційному поступу. Окрім зазначених вище підстав, духовну кризу в нас спонукає низка додаткових чинників і процесів. На **перше місце** серед них я ставлю анексію Криму та війну, яку веде проти України російський агресор. **Війна на сході України** або **війна на Донбасі** – це масові вбивства, руйнація людських доль, матеріальних і духовних цінностей, віроломне порушення міжнародних домовленостей, дискредитація усталеного в минулому переконання про дружбу двох «братніх народів», єдину «колицку» їх формування, ідеологію «старшого брата»,

який «завжди прийде на допомогу». Якщо додати до цього її гібридне продовження – війна в інформаційному просторі України, то духовна криза, спричинена цим чинником, аж ніяк не буде здаватися випадковим явищем сьогодення.

Другою, не менш вагомою причиною духовної кризи українського суспільства є спричинена бездумно (якщо не сказати – злочинно) проведеною приватизацією, що призвела до фактичної руйнації промислового і сільськогосподарського виробництва, породила масове безробіття, глибоке падіння життєвого рівня людей, поширення бідності. Як зазначає голова Антикризової ради громадських організацій, президент УСПП А. Кінах, «...до 80% населення України перебуває на межі бідності. Це не популістські політичні висновки, це реальність. З урахуванням тарифів, особливо на енергоресурси, ЖКГ тощо держава стала однією із найбільш бідніших на Євразійському континенті. Як наслідок маємо величезні проблеми не тільки з точки зору рівня життя, а й для ментальності людей, бо в умовах боротьби за виживання про самовдосконалення, високі моральні, ідеологічні стандарти говорити марно...» [4, с. 4].

Третю групу чинників, що спричиняють духовну кризу в Україні, формують таке потворне явище, як корупція – ракова соціальна пухлина XXI століття. За свідченням дослідників, корупція існує у практично у всіх, навіть у найбільш розвинених й успішних країнах Європи і світу. Однак розповсюдженість цього явища в Україні перевершує навіть найбільш песимістичні прогнози й сподівання. Продажні суди, бездіяльні поліція і прокуратура, хабарництво в галузі освіти і медицини... І хоча в останній час для боротьби з цим огидним явищем мобілізовані потужні державні і громадські ресурси, рівень корупції не може не викликати розпачу людей, масової недовіри як до владних структур і соціальних інституцій, так і одне до одного, а відтак – їх глибокої духовної кризи, якій, здається, не видно ні кінця ні краю. І все ж українське суспільство у своїй більшості все ще не втрачає надії на те, що ефективна боротьба з корупцією і якісна робота антикорупцій-

них органів та Антикорупційного суду стане запорукою не тільки викорінення порушень законодавства, а й дасть змогу наповнювати бюджет коштами, які раніше розходилися по кишенях корупціонерів. На цьому наголосив Прем'єр-міністр Володимир Гройсман. Прем'єр запропонував громадськості взяти під контроль діяльність усіх урядових структур [2].

Духовна криза є однією з найболючіших криз цивілізації саме тому, що проходить через душу людини, перевертає все її нутро, обумовлює відмову від традиційних цінностей з одночасним суперечливо сумнівним сприйняттям новосформованих пріоритетів, які, за звичай, радикально (прямо) відрізняються від попередніх. Вона має не тільки раціональний, але й глибоко чуттєвий характер, супроводжується «священним трепетом» перед «старими пріоритетами», глибоким сумнівом, а інколи й страхом перед незвіданим. Як говорить Михалевич у «Дворянському гнізді» Івана Тургенєва:

Новым чувствам всем сердцем отдался,

Как ребенок душою я стал:

И я сжег все, чему поклонялся,

Поклонился всему, что сжигал ...

Віра, надія і любов, а за ними всі інші духовні символи й сутнісні сили цивілізації змінюють свій зміст, сутність і спрямованість. Симптомами духовної кризи є такі явища і процеси, як втрата історичної пам'яті; деформація моралі та естетичних цінностей; недовіра до людини (владних структур, батьків, вчителів та друзів); людина духовної кризи не має авторитетів, не шанує героїв, не поклоняється символам; втрата довіри до вічних цінностей; втрата віри у святе – віри до Бога; людина втрачає здатність насолоджуватись мистецтвом, не відчуває прекрасного; зневіреність у науці і в людському досвіді; людина втрачає надію на майбутнє («надія помирає останньою»); духовна криза – це втрата себе, зневіреність у собі; зневіреність у власних можливостях і здібностях; людина розглядає себе не інакше як невдачу, який нічого не вміє, нічого не здатен; така людина стоїть на межі життя і смерті, ця людина пригнічена; вона втрачає сенс життя, а разом

з ним – власну гідність і стає схильною до суїциду; це втрата людяності; розгубленість перед обставинами, втрата духовних орієнтирів, своєрідних опор, на яких тримається людина в життєвому просторі і часі.

Характерною рисою (виявом) духовної кризи особистості є глибока апатія. Я розглядаю її у значенні розладу психіки людини як втрату інтересу до спілкування, а згодом і до життя загалом [1]. Таку людину ніщо не цікавить. Вона уникає компаній, посиденок, зустрічей з тими, з ким любила проводити час, спілкувалася, кого любила раніше. Людина відмовляється від навчання, кидає власне хобі, стає уповільнено-неуважною. Таку людину характеризує ослабленість пам'яті, уповільненість рухів, мови, практична відсутність емоцій. Як вважають психологи, апатія – стан, за якого негайно треба звертатися до лікаря,

Важливим є й те, що людина духовної кризи втрачає оптимізм – позитивний погляд на *життя*. Така людина скочується в песимізм – *світосприйняття*, сповнене *безнадії, зневіри* у краще майбутнє; схильність в усьому вбачати найгірші, темні сторони. Світ для такої людини постає виключно у чорно-сірих фарбах, не цікавим, безперспективним, безнадійним, а може й загрозливим. Людина духовної кризи втрачає мотивацію до діяльності, а це, в свою чергу, відсторонює її від активного суспільного і особистого життя, від творчості. Подолання духовної кризи є проблемою, над вирішенням якої працювали й працюють нині найвидатніші філософи, психологи, політологи і медичні працівники практично всіх народів світу.

Духовна криза захоплює собою всі сфери життєдіяльності людини, а в її подоланні посильну участь беруть усі інститути соціалізації людини, суспільство як цілісна система. Наука і мистецтво, релігія та інші форми духовно-практичного освоєння світу намагаються відшукати вихід з кризи духу, відродити авторитет людських і людських форм організації соціального, надати людині опертя для життя. Важливу роль у цьому відіграють мистецтво і релігія. Однак **найбільш широким (і предметним) по-**

лем локалізації, а в перспективі – й подолання духовної кризи – зміни пріоритетів, виходу на новий світогляд і нову систему цінностей є освіта. І це зрозуміло. Продовжуючи логіку сімейного виховання, освіта системно й цілеспрямовано готує нові покоління до самостійного життя та праці, формує мислення і світогляд дітей та молоді, долучає до нормативів «духу епохи», за якими їм належить жити в новій соціокультурній реальності.

Через оновлену освіту відбувається, з одного боку, «прощання» з духовними орієнтаціями та цінностями, які посоромили себе перед історією або ж виявили свою неефективність у вимірах нового часу; з іншого – освіта постає як поле збереження традицій, забезпечує їх нове прочитання. Спираючись на досягнення науки та практичний досвід поколінь, використовуючи життєтворчий потенціал мистецтва та релігії, політики та моралі, культури та інших форм духовно-практичного освоєння світу, освіта плекає особистість, її фізичне єство і духовний світ, а головне – формує світогляд і систему цінностей, за якими вона (особистість) має йти в широкий світ, утверджувати себе в суспільстві.

Освіта відкриває людині нові горизонти. Питання ж про те, чи сприйме їх особистість, чи «переведе» їх у світ власної духовності, світогляд і культуру, передусім залежить від їх (горизонтів) перспективності, змістовності, відповідності часу суспільних змін, а також від тих внутрішніх експектацій, з якими людина сприймає визначені суспільством (насамперед, суспільною елітою) інновації. **Ефективність освіти у формуванні нової системи цінностей може бути досягнутою тільки за умови, коли сама освіта знаходиться на гребені цих інновацій й має інноваційний характер.**

Першим і головним питанням підвищення ролі освіти в подоланні духовної кризи цивілізації є питання **оновлення змісту освіти, переведення його на інноваційні рейки.** Освіта, яка здійснюється за старим змістом, означеної ролі не виконає. Як сказано в *Євангелії від Марка*, «...ніхто не вливає вина молодого в старі бурдюки, а то по-

прориває вино молоде бурдюки, і вино розліється, і бурдюки пропадуть. Але треба вливати вино молоде до нових бурдюків...». Стосовно нашої проблематики це означає, що суспільство, держава, школа мають, насамперед, зайнятись таким, здавалося б, прозаїчним питанням, як оновлення змісту освіти, розширення і поглиблення його інноваційної складової.

Зміст освіти – система знань, практичних умінь і навичок, досвіду творчої діяльності, світоглядних ідей, якими учні оволодівають у процесі навчання; це педагогічно адаптований соціальний досвід людства, тотожний за структурою (звісно, не за обсягом) людській культурі в усій її повноті; зміст освіти складається з чотирьох основних **компонентів**: досвіду пізнавальної діяльності, зафіксованого у формі її результатів – знань; досвіду різних способів діяльності – у формі умінь діяти за зразком; досвіду творчої діяльності – у формі умінь приймати нестандартні рішення в проблемних ситуаціях; досвіду ставлення до навколишньої дійсності – у формі світоглядних, морально-естетичних орієнтацій [9].

Зміст освіти визначають головні лінії суспільних змін, а також досягнення у сфері науки, культури, матеріальної та духовної практики. Для України такими лініями є утвердження та розвиток незалежної держави, відродження людини, національних традицій та культури, формування нової моралі. З урахуванням інновацій, обумовлених такими світовими процесами, як глобалізація та інформаційна революція, найновіші досягнення науки, культури та соціальної практики, ці лінії викристалізують новий зміст освіти, його світоглядне спрямування, ціннісну палітру. **Духовним стрижнем змісту української освіти є виплекана поколіннями, науково обґрунтована й вивірена практичним досвідом національна ідея, становлення й зміцнення незалежної держави, розвиток вільної особистості, співпраця з усім цивілізованим світом.**

Зрозуміло, у змісті освіти, особливо фізико-математичної, природничо-наукової, техніко-технологічної, медичної тощо, містяться відносно усталені знання, які автоматично переходять від старої системи

освіти до нової. Скажімо, таблиця множення, теорема Піфагора чи закон Ома оновлення не потребують. Так звані «абсолютні істини», аксіоми, що не потребують доведення, складають теоретичний остов освіти будь якого суспільства в будь-який період його соціокультурного розвитку. І хоча загальний масив цього сегменту знань корегують наукові, технічні, технологічні досягнення, досвід практичної життєдіяльності людей, так звані соціогуманітарні дисципліни оновлюються значно швидше і більш радикально. І в цьому немає нічого дивного: вони зачіпають інтереси людей, зміна яких здійснюється зі зміною умов і обставин життя людини, загальної логіки життєвого процесу. У цьому контексті оновлення змісту освіти я розглядаю, насамперед, як оновлення соціогуманітарних дисциплін – філософії та політології, історії та економічної теорії, філологічних дисциплін тощо. Зміна епох, орієнтацій, цінностей вимагає їх переосмислення, наукового обґрунтування та інтерпретації, а це своєю чергою відображається на змісті навчальних предметів, що складають гуманітарний сегмент освіти.

Необхідно мати на увазі, що й у системі соціогуманітарного знання також є істини, які за своєю сутністю практично не змінюються. Це – загальнолюдські цінності, що визначають людяність як таку. Добро, свобода, справедливість та інші сенсожиттєві орієнтації залишаються пріоритетами, що пронизують гуманітарне знання впродовж всієї цивілізаційної історії людства. Людина завжди залишається людиною. Загальнолюдський контекст складає тому усталену канву (осердя) будь-якого соціогуманітарного знання у будь-який період історичного розвитку цивілізації. В антагоністичних і демократичних соціумах вони отримують протилежну інтерпретацію. Само собою зрозумілим є те, що загальнолюдські цінності входять у зміст освіти через науковий і світоглядний дискурс. Дискурс про цінності постає як своєрідний камертон освіти, оновлення її змісту, світоглядної спрямованості.

Тоталітарні періоди в історії людства, за звичай, систему освіти спотворювали іде-

ологічними настановами та вимогами. По-над те, саме через освіту (а далі – через культуру, виховну практику, засоби масової інформації та мистецтво) вони цю кризу поглиблювали, заганяли людину в глухий кут невизначеності, спонукали до освоєння майстерно сформованих фальшивих пріоритетів. Така освіта нав'язувала школярам хибне уявлення про світ і людину, чинники, рушійні сили і перспективи суспільного розвитку. Вона виховувала «тоталітарну особистість» – слухняного виконавця завдань, сформульованих ідеологами панівної верстви населення. Дітей, вихідців з пригнічених верств, відсторонювали від освіти або ж «перековували» їх відповідно до панівної ідеології свого часу. Прогресивно налаштованих працівників освіти, які чинили опір подібній практиці й намагались долучити своїх вихованців до істинного знання, дійсних моральних, політичних, естетичних і т. п. цінностей, як правило, переслідували. У тоталітарному суспільстві освіта завжди була полем боротьби істини проти похибки, правди проти неправди, добра проти зла. Історично завжди перемагали істина, правда і добро. Однак тоталітарні періоди з їх глибокою духовною кризою люди мали вистояти, пережити, побороти.

Утвердження демократії є одночасно утвердженням нового змісту освіти, її історичного покликання – формувати гармонійну людину як суб'єкта власної життєдіяльності, творця матеріальних і духовних благ, провідника людських цінностей і чеснот. Гармонійна особистість – це особистість з оптимально інтегрованою внутрішньою динамічною структурою, з оптимальною узгодженістю із зовнішнім світом, з оптимально протікаючою життєдіяльністю й розвитком. Її характеризує єдність, гармонія фізичного й інтелектуального розвитку, взаємодоповнюючої енергії розуму, почуттів і волі, активно-творча, конструктивна спрямованість життєвого процесу, який вона стверджує власними діями. Як зазначає О. Мотків [10], ознаками гармонійної особистості є переважання позитивних емоцій і спокійного настрою; добре фізичне самопочуття загалом; позитивне уяв-

лення про себе, хоча вона й бачить і свої мінуси; здоровий і різноманітний спосіб життя; переважна опора на себе в житті, а не на зовнішні обставини; гнучкість в управлінні своїми емоціями й діями; почуття міри у своїх бажаннях, домаганнях і діях; прийняття двоїстості Світу, наявності в ньому і світлого й темного; прагнення до досить високих, але не до максимальних досягнень; реалістичність уявлень і бажань; помірна, не різка вираженість рис темпераменту і характеру; задоволеність життям загалом, відносинами в родині, відносинами з друзями, відносинами на роботі (в навчальній групі); відкритість до пізнання нового, творча діяльність; доброзичливість до людей; відчуття краси природи та єдності з нею; переважна орієнтація на загальнолюдські цінності в пошуку істини, добра, краси і гармонійного життя; уміння ошадливо витратити свою життєву енергію.

Навряд чи варто наголошувати, що духовну кризу здолає тільки гармонійна особистість – людина високої освіченості, культури, моралі, сформованих освітою позитивних людських якостей.

Для формування такої особистості освіта має змінити не тільки зміст, а й головні технології донесення його до дітей. У філософському розумінні мова йде про впровадження навчальних технологій, побудованих на довірі й співпраці, повазі й відповідальності всіх суб'єктів навчально-виховного процесу. **Організація школи (й освіти загалом) без насильства є коли б чи не головною метою модернізації освіти для всіх культур і народів світу.**

Як відомо, насильство у школі історично існувало практично завжди. Дітей змалечку змушували в буквальному розумінні заучувати («зубрити») відповідні знання, жорстко контролювали процес освоєння норм релігії, моралі та культури, відхилення від яких розглядалось як свавілля і каралось від простого побиття різками до відлучення від школи. Освіта мала переважно насильницький характер. Учителі виступав як представник суспільної влади, який унормовував поведінку, домінував над учнем. Насильство у школі існувало (а подекуди існує і понині) в таких осно-

вних формах, як приниження (заперечення, придушення) вчителем суб'єктивності учня, примушення останнього до освоєння другорядного навчального матеріалу, здійсненню діяльності, не притаманної навчально-виховному процесу тощо.

З особливою цинічністю насильство здійснювалось у школі колишнього СРСР. Прикриваючись гаслами патріотизму, свободи, всебічного і гармонійного розвитку особистості, відповідальності за стан справ у державі й потреби «віддати всі сили» для наближення ери комунізму, школа в буквальному розумінні здійснювала ідеологічне, моральне, політичне і т.п. насильство над особистістю, обмежувала або просто позбавляла її права вибору, вільного розвитку. Не заперечуючи певних здобутків колишньої радянської школи в підготовці когорти знаменитих виробничників, науковців, медичних працівників, будівельників, діячів культури і т.п., які своїми досягненнями зробили вагомий внесок у розвиток світової цивілізації, усе ж слід визнати: **радянська школа була школою насильства над особистістю, насамперед, духовного, ідеологічного, оскільки впроваджувала наскрізь фальшоване, розвінчане й відторгнуте світом прагнення «побудови комунізму»**. Незважаючи на те, що школа в ті часи формувалась як «трудова і політехнічна», вона не тільки не наближала, але й цілеспрямовано відсторонювала дитину від життя, від справжніх людських цінностей, життєвих пріоритетів. Радянська школа формувала вульгаризовану духовність, нав'язувала мораль, яка не могла працювати (регулювати відносини між людьми) у жодній країні світу.

Учитель виступав у ролі такого собі монстра, який (як удав) придушував не санкціоновану ініціативу й активність дітей, заставляв батьків приводити їх відповідно до жорстко регламентованих нормативів. У колишньому СРСР вони визначались ідеологічними нормативами, дотримання яких жорстко контролювалось тодішнім партійним керівництвом.

Звісно, таку практику сповідував не всяк і не кожен учитель чи вихователь. Наша колишня школа знала вчителів, які на пере-

кір офіційним вимогам сповідували любов до учнів і повагу до батьків, залучали їх до співпраці, сіяли вічне, добре і справедливе. Як правило, офіційна влада таких учителів не шанувала. Їм відмовляли у професіоналізмі, принижували, а в багатьох випадках жорстко переслідували. Піднести особистість до дійсно людської духовності, спрямувати її розвиток на подолання духовної кризи така освітня політика, звісно, не могла.

Подолання радянської шкільної практики, створення власної національної системи освіти стало одним з основних завдань духовного розвою суспільства відразу ж із проголошенням незалежності. Однак, незважаючи на продуктивне прагнення прогресивних сил суспільства на розбудову нової української школи (освіти загалом), остаточно визволити її з лабет «радянщини» не вдалося. Глибоко конструктивні, патріотичні й виважені з позицій світового досвіду документи, спрямовані на розбудову національної освіти – «Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1992), «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті» (2002), приєднання до виконання загальноєвропейських Лісабонських (1997) та Болонських (2004) домовленостей, мали лише частковий результат. Загальна ситуація в державі розвитку освіти не сприяла. Трагічні події української новітньої історії виштовхнули освіту (науку і культуру) на задвірки державотворчих процесів. Чинником подолання духовної кризи, що охопила суспільство в перші десятиліття ХХІ століття, українська освіта не стала. Правду кажучи, її роль у цьому процесі була величиною, що поступово зменшувалась: демократичні мотиви в ній пускали тільки перші паростки, психічне (в багатьох випадках і фізичне) насильство не зникло, школа замулювалась повсякденністю, освіта рябіла «радянщиною», остаточно вивільнення від якої стало завданням першочергового державного значення.

Продуктивним і перспективним документом, спрямованим на оновлення навчання і виховання, насамперед у школі, є затверджений Кабінетом Міністрів проект «Нова українська школа». Його загальна

ідеологія розгортається через категорії «довіри», «співпраці», «поваги», «толерантності», «свободи». Саме через них в українську школу поступово проникає дух демократизму і свободи, творчості й натхнення, найновіші досягнення науки і культури, сучасного досвіду облаштування життя в успішних країнах Європи і світу.

Проектом «Нова українська школа» передбачено створення привабливої, комфортної для учнів, їх батьків і вчителів школи, яка забезпечить якісну освіту, перетворить її на чинник економічного зростання, джерело національної єдності, засіб соціального просування кожного громадянина, його формування як особистості. Відомим є той факт, що у більшості випадків у нинішню школу діти йдуть з неохотою. Батьки скаржаться на перенавантаження дітей, слабкі підручники, заорганізованість навчального процесу, формальне ставлення вчителів до своїх обов'язків. Школа потерпає від залишкової «радянщини», бюрократизму, необґрунтованих поборів з батьків, жорстокого ставлення окремих учителів до учнів. Від такої школи учні біжать, як від чуми. Суспільству потрібна інша школа – відкрита, приваблива, комфортна й ефективна.

Нова українська школа має надати дітям якісні знання, сформувати необхідні для життя компетентності, виховати цінності, цілісний світогляд. «...Ми ставимо нові цілі для школи, – зазначає міністр освіти і науки України Л. Гриневич, – а саме дати дітям компетентності XXI століття. Поняття «компетентності» містить не тільки знання, а й уміння застосовувати їх для розв'язання особистих і професійних проблем, а також надає можливість виробити ставлення до різних ситуацій на базі цінностей. Адже інформації зараз забагато, школа перестала бути єдиним місцем, куди люди ходять за знаннями. Тож питання в тому, щоб навчити дітей, як шукати потрібні знання, як критично оцінювати інформацію, як її використовувати. І для цього потрібно вчити іншими методами...» [3, с. 18].

Нова українська школа утверджує принципи тісної взаємодії з батьками і громадськістю, учителів і учнів, керівників і персоналу, робить школу привабливою, рід-

ною, своєю. «Родина та школа – природні союзники, дві могутні сили виховання. При правильно налагодженій їх взаємодії батьки виступають помічниками вчителів, а вчителі – помічниками батьків у вихованні дітей і молоді. В даному випадку одні без одних обійтися не можуть. Добра школа та, яка (особливо в молодших класах) більше нагадує сім'ю. Своєю чергою, порядна сім'я – це та, що у своє життя активно привносить елементи школи. У гущі українського народу з давніх-давен домінує шанобливе ставлення батьків і дітей до школи, яку, як і батька-неньку, українці любовно іменують рідною, бо вона робить людину “зрячою”, тобто грамотною, освіченою» [6, с. 223].

Школа має ставитись до дитини як до вільної особистості, долучити дитину до системи найновіших знань та соціопрактичного досвіду, навчити її користуватись цими знаннями, а головне – сформувати систему цінностей (цілісний світогляд людини), за якими живуть цивілізовані народи Європи і світу. Модель такої школи реалізована в системах освіти Фінляндії, Швеції, низки інших європейських країн. Ми йдемо у Європу, а тому маємо взяти ці моделі як зразок для здійснення реформ, модернізації освіти, забезпечення її взаємодії з іншими формами духовно-практичного освоєння світу, зміцнення її ролі в забезпеченні суспільних змін загалом, подолання духовної кризи зокрема.

Важливою умовою зміцнення (піднесення) ролі освіти в подоланні духовної кризи суспільства та особистості є **зміна суспільного статусу вчителя, підняття його авторитету в суспільстві**. Наші батьки пам'ятають часи, коли кожен зустрічний знімав перед учителем капелюха. Нині вчитель знаходиться коли б не на останній сходинці суспільного визнання і поваги. Питання про те, чому може навчити дітей такий учитель, якого не поважають, а в багатьох випадках – зневажають, носить риторичний характер. Воно виникло не сьогодні. Тоталітарні суспільства (режими) завжди принижували вчителя. Водночас прогресивні мислителі всіх часів і народів боролись проти такого приниження, відстоювали думку, за якою вчитель мав

би утвердитись головною відповідальною особою за духовність суспільства, його мораль, знання і цінності, які формують молоді людину як повновласного господаря своєї життєдіяльності. Принагідно, наведу слова всесвітньо визнаного морального авторитету світу, художника, архітектора і письменника Миколи Реріха: «Сором країни, де вчителі перебувають у бідності і злиднях. Сором тим, хто знає, що їх дітей навчає людина, яка бідуює. Не тільки сором народу, який не піклується за вчителів майбутнього покоління, але й знак неосвіченості. Чи можна доручати дітей людині засмученій? Чи можна забувати, яке випромінювання дає горе? Чи можна знати, що дух пригнічений не викличе захоплення? Чи можна вважати учительство мізерним заняттям? Чи можна очікувати від дітей просвітлення духу, якщо школа буде місцем приниження й образи? Чи можна відчувати творення при скреготанні зубів? Чи можна очікувати вогню серця, коли мовчить дух? Так кажу, так повторюю, що народ, який забув учителя, забув своє майбутнє. Недопустимо часу, щоб спрямувати думку до радості майбутнього. Але попідключимось, щоби вчитель

був найціннішою особистістю в країні. Настає час, коли дух повинен бути освіченим й освічений істинним пізнанням. Вогонь біля порогу...» [5, с. 31–32]. Люди хочуть, щоб учитель не тільки добре викладав, щоб володів не тільки знаннями, що постійно оновлюються, але й щоб учні любили свого вчителя. Любов нерозривно зв'язана з повагою, і сама держава зобов'язана створювати для педагогів особливо поважне становище, – робить висновок М. Реріх.

Наш швидкоплинний час нерідко не дає можливості зупинитись і подумати, звернутись до мудрості авторитетів, які ввійшли і на вічно закріпились в історії, осмислити їх пропозиції і поради. А треба. Як писали древні, «нічого з нічого не виникає». Ми стоїмо на плечах наших попередників, збагачуємось їх досвідом, проникливим поглядом у майбутнє й разом з ними (з їх духовною спадщиною) і власною креативністю осмислюємо і торуємо шляхи наближення забезпеченого добробуту й безкризового суспільства, побудова якого є нашим спільним завданням і відповідальністю пред прийдешніми поколіннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апатія (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Апатія>)
2. **Головко Оксана**. Корупції оголошено подальшу боротьбу // Урядовий кур'єр. 2018. 1 березня. № 42 (6158).
3. **Гриневич Л.** Школа має формувати цілісний світогляд // День. 2017. 27–28 січня. № 13–14.
4. **Кінах А.** Вихід з кризи – створення нових робочих місць // Голос України. 2016. 29 листопада. № 227 (6481).
5. **Реріх Николай**. О Вечном... / сост., примеч. и слов. Д.Н. Попова; предисл. С.Н. Рериха]. М.: Республика, 1994. 461, [1] с.
6. **Стельмахович М.** Українська родина педагогіка: навч. посіб. Київ: ІСДО, 1996. 288 с.
7. **Фукуяма Ф.** Конец истории и последний человек / пер. с англ. М.Б. Левина. М., 2004. 588, [4] с.
8. **Хантингтон С.** Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимева, Ю. Новикова. М.: ООО «Изд-во АСТ», 2003. 603, [5] с.
9. http://pidruchniki.com/1961040163288/pedagogika/ponyattya_pro_zmist_osviti
10. <https://www.google.com.ua/search?q>

REFERENCES

1. Apatia (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Апатія>) (In Ukrainian)
2. **Holovko Oksana**. Koruptsiyi oholosheno podal'shu borot'bu // Uryadovyi kurier. 2018. 1 bereznya. № 42 (6158). (In Ukrainian)
3. **Hrynevych L.** Shkola maye formuvaty tsiilisnyy svitohlyad // Den'. 2017. 27–28 sichnya. № 13–14. (In Ukrainian)
4. **Kinakh A.** Vykhid z kryzy – stvorennya novykh robochykh mist' // Holos Ukrainy. 2016. 29 lystopada. № 227 (6481). (In Ukrainian)
5. **Rerikh Nikolay**. O Vechnom... / sost., primech. i slov. D.N. Popova; predisl. S.N. Rerikha]. Moscow: Respublika, 1994. 461, [1] s. (In Russian)
6. **Stel'makhovych M.** Ukrainys'ka rodyinna pedahohika: navch. posib. Kyiv: ISDO, 1996. 288 s. (In Ukrainian)
7. **Fukuyama Francis**. The End of History and the Last Man. Free Press, 1992.
8. **Huntington Samuel P.** The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. 1996.